

BİR YÜZYIL İÇİNDE ATATÜRK

Niyazi Berkes
Emeritus Profesör

I

Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yıldönümünün Kemalizm ilkele-ri üzerinde tartışmaların sürdüğü bir yıla raslamış olması, bir tesadüf olsa bile onun bize bıraktıklarının yeni yetişmiş kuşaklara tanıtılma-sı işine tarihsel prespektif içinde yaklaşma zorunluluğunu daha çok belirtiyor. Bu yazıda gerekli ayrıntılara girme olanağı bulunmadığı için, Atatürk'ün siyasal tarihteki kamusal yaşamının ve önderlik kişi-liğinin yalnız belli başlı nirengi noktalarını belirlemeye çalışarak onun ekonomik ve kültürel nitelikteki ilkelerinin rasgele doğmuş, ya da bir doktrine uydurma çabasıyla ortaya atılmış soyut çözümler değil, ta-rihsel koşullar altında varılmış çözümler serisinin birikimi olduğunu belirtmeye çalışacağım.

O ilkeleri değerlendirmenin bilimsel yöntemi bunu yapmakla elde edilebilir. Bugünün koşulları altında doğmakta olan sorunlar karşı-sında, o ilkeler doğrultusunun belirlenmesi, doğum yüzyılına böyle bir aç ışığında bakışın gerçeklik ölçüsüne göre olacaktır.

Onun 1881 yılından 1938 yılına değ in geçen yaşamı, çökme ve da-ğı lma aşamalarını geçirmekte olan, geleneksel ilkelerini yitirmiş bulu-nan bir "Saltanat-Hilafet" rejiminden bir "Ulus Cumhuriyet Devleti" rejimine geçişin dramı içinde geçmiş bir yaşamdır. Bu yaşamı kapla-yan dramı tanıdığımız ölçüde Kemalizmin ilkelerinin tarihsel çözümler birikiminden yükselmiş olan özünü ve anlamını belirleyebileceğiz. Bu süreç boyunca görülecek olan çeş it arayışlar, durmadan yürüdüğü se-çilebilecek olan bir gidiş içindeki ana doğrultunun kalın çizgisi olarak gözlerimizin önünde belirecektir. Bu çizgideki birkaç nirengi nokta-sında Mustafa Kemal'i kimi kez arayan bir genç subay olarak, kimi kez daha yüksektekileri etkileyen bir "suflör" olarak, kimi kez bir im-paratorluğun çeş itli cephelerinde çarpışmış bir komutan olarak ve ki-mi kez umutsuzluğa düşmemiş, bir devlet ya da hükümet başkanına yol gösterici sesini ileten kişi olarak, ve en sonunda kendine güvenen

bir devlet adamı olarak göreceğiz. Yepyeni bir devlet kavramı getirmiş, onun temellerini atmış bir devlet adamı olarak... Onun, tarihin "olabilecek"lerini sezen kişi olduğu denli tarihin "olanak"larını zamanı gelince bularak onların gösterdiği çizgi üstünde nasıl yürüdüğü apaçık belirecektir. **Türkiye'de Çağdaşlaşma** adlı çalışmamda göstermeye çalıştığım gibi, Atatürkçülük ulusal çağdaşlaşma tarihimizin doğal sonuçlanışıdır.

Tarihsel kişiliği olan büyük adamlar, çok kez tarihin karanlıklarına itilen peygamberlerden şu önemli yanla ayrılırlar : bir peygambere inananlar, onun getirdiği inançların tanrısal bir itiş ile indiğine tâ baştan inanırlar. Böyle bir inanç dinlerde başa alındıktan sonra, tarih ona göre düzenlenir. Tarihsel önderler ise, eylemlerinin, toplumu bir çıkar yola getirdiği zamandır ki devrimci önderlikteki yerlerini alırlar. Tarihsel önderlerin açtığı yolu, öteki türden olan yöntemle bulunmuş sanmak, tarihsel kişiliğinin gerçekliği ile sivrilen önderi, dinsel bir tapınma konusuna çevirir. Böyle bir bakış rasyonel olan anlama ve değerlendirme yolunu tıkar. Tarihteki Mustafa Kemal, değil dinsel ya da mistik kutsallığı, dünyasal halifelik, sultanlık, kiralık gibi nitelikleri bile geri iten bir kişidir. Çeşitli konu ve olaylar üzerinde konuştuğu zaman, sık sık kişisel anılarına başvurmakla, bize yaşamındaki nirengi noktalarında karşılaştığı güçlükleri anımsatmaya önem verir.

II

Mustafa Kemal, Osmanlı devletinin büyük Avrupa devletlerinin ticaret, finans kontrolü ve jandarma gözetimi altına konmuş olan bir bölgesinin büyük limanı olan bir kentinde doğmuştu. 1881 yılı, bir imparatorluk olarak Osmanlı devletinin yıkılışa doğru gidişini alabildiğine hızlandıran olayların birdenbire bir çığ gibi yığıldığı yıl olmuştu. Yaşamı için iki önemli tarihsel başlangıç yılı!

Büyük Fransız devrimi döneminde yıkılıyor gözükken geleneksel Osmanlı devleti, Napoleon savaşları ertesinde ve Avrupa ekonomik gelişmelerinin etkisi altında Tanzimat döneminde dirilme görünüşünü bir ara sürdürdüğü için 1881'in olaylarının daha sonraları için anlamı zamanında kavranamamıştı. 24 yaşındaki yüzbaşı Mustafa Kemal'in, 1905 yılından sonra o olayların daha sonraki gidişini izlemeye başlayışını; başka bir deyimle, tarihi yaşamaya başlamasının ilk nirengi noktasını görmemiz için, doğduğu yıl ile başlayan yeni düşüş döneminin koşullarını anımsamamız gerekir.

Tanzimat rejimi, kendi varlığını Batı'nın (o zamanki İngiltere ile Fransa'nın) garantilemesine bağlayarak iç reform girişimlerini yürütmeye çalışması yüzünden 1876 yılına doğru iki çıkmazla karşılaşılıyordu :

1. Kendini, Avrupa'daki yeni dönemin güçlendirdiği devletler arasındaki çıkar çekişmelerinin hedefi yerine koymuştu.
2. Büyük devletlerin istedikleri reformlarla, Tanzimat önderlerinin kendilerinin çağdaşlaşma reformları görüşü arasında git-tikçe açığa çıkan zıtlık, Tanzimatı içinden çıkılmaz bir kıs-kacın içine sokmuştu.

Önceleri, bu zıtlık, Hıristiyan nüfusa özel yönetimler uygulanmasını istemekle başlamıştı. 1881 den sonraki yıllarda da Türk olmayan Müslüman bölgelerinin de özel yönetimler altına konmasını isteyiş baskıları başladı. Sorunun altında — bir din ayrılığı sorunu gibi gösterilen zıtlığın— bir de ekonomik çıkarların yansıttığı siyasal yanları vardı. Hıristiyan halklarla Türk olmayan Müslüman halklar dışındaki Türk halkı için Avrupa devletlerinin her hangi bir reform baskısı sözkonusu olmuyordu; çünkü "Türk" denen bir ulusun varlığını ne onların ne de Tanzimat önderlerinin hesaba kattığı yoktu. Mustafa Kemal öyküsünde ilk parmak basılacak nokta! Tanzimat önderlerini Osmanlı Saltanatı Devleti'nin bütünlüğünü tutundurma amacı ilgilendiriyordu. Fakat devletlerin isteklerini uygulama zorunluğu karşısında kalınınca, bu uygulamalarla bu imparatorluğun parçalanacağını görüyorlar; ancak güttükleri dış politika ile (ve onun sonucu olan iç politikaları ile), ileride genç Mustafa Kemal kuşağı üzerine etkileri olacak olan Yeni Osmanlılar'ın eleştirilerine karşın, Büyük Devlet desteği sağlandığı sürece böyle bir sonucun önlenebileceğine inanmakta diremiyorlardı. Başka çıkar yol göremiyorlardı.

Onları böyle bir sonuca inandıran yollardan biri, Batı devletlerinin ülkelerindeki finans şirketlerinden borç alarak devlete gerekli mali gücü sağlama politikası olmuştu. Osmanlı devletinin dışardan borç alması fikri, III. Selim zamanında "Nizam-ı Cedit" tartışmaları zamanında düşünülmüş, fakat Tanzimat dönemine değin uygulanmamıştı. O zamanlar Avrupa'da dışarıya verilmeye hazır büyük ölçüde birikimler de yoktu. Tanzimat döneminde ise borçlanma olanakları açılmış bulunuyordu. "Borçlanmaksızın devlet yürütülemez", ya da "yabancı ülkelerden borç alınarak kalkınabilir" inancı Tanzimat döneminde âdeta bir devlet yönetimi ilkesi haline gelmişti.

Tanzimatın devlet adamları "politika" ile "ekonomi" arasında ilişki olduğunu bilmezler, ya da bilseler bile ikisi arasındaki ilişkinin önemli sonuçları olduğunu düşünmezlerdi. Uzaktan tanıdıkları Batı dünyasının yeni ekonomik niteliğini, ekonomik kavramlarını, mekanizmalarını da bilmiyorlardı. Çoğu "kitabete", bürokrasi, medrese, edebiyat ve divan yazarlığı alanlarında yükselmiş sivillerdi. Modern anlamda kurulmuş askerî okul ve örgütlenmeler yeni olduğundan, henüz daha devlet işlerinde ordunun etkisi duyulmamaktaydı.

O zamanlar borç almanın önemsiz gözüken birkaç yanı da devletin başındakileri yanıltacak nitelikteydi. Borçlar devletlerden değil, özel bankerlerden alınıyordu. XIX. yüzyıl ortalarında Avrupa'da (hatta onun Osmanlı başkentindeki uzantısı olan Galata'da) Banker adıyla tanınan özel yuvalar büyük para birikimi yapıyorlardı. Kapitalist ekonominin gelişimi ile artan para dolaşımı yüzünden çok kişi tüketim fazlası paralarını bunların çıkardığı yatırım hisse senetlerine ya da tahvillere yatırıyorlardı. Yalnız Paris ile Londra gibi iki kentte bütün dünyadaki borçlanmaya istekli hükümetlerin ihtiyacını karşılayacak büyüklükte kapital birikmiş bulunuyordu. Bankerlerin, alacaklarını kendi hükümetlerinin garanti etmesi yöntemi kesinleşmemiş olduğundan Paris ile Londra'dan üst üste borç alan Tanzimat bakanlarına bu iş, sıradan komisyoncuların aracılığı ile âdi bir ödünç alma işi gibi gözüktüyordu. Âdi bir borç işinin, büyük politik sonuçları olabileceği onları düşündürmüyordu. Finans yuvaları dev dünya bankaları boyutlarına henüz varmış değillerdi. Koca bir imparatorluk onlardan korkmazdı. Onlar da borçlanmayı yiğit harcı bir iş sayıyorlardı.

Bu devlet adamlarının bilmediği diğer bir şey, o zaman yeni gelişmeye başlayan başka devletler de borçlandıkları halde, bu borçlanmanın amacının toplumun üretim gücünü artıracak yatırımlara giderek alınan borcu ödedikten başka kalkınma yolu ile daha da artmış bir politik güç kazanmakta olmalarıydı. Osmanlı devleti "vatan" ve "ulus" kavramlarından yoksun bir dinasti devleti olduğu için, nerenin kalkınmasına yatırım yapılacağını düşünme olasılığı yoktu. Ulusal temeli olmayan bir devletin, kimi dış-görünüş yanlarına harcamalar yapmakla toplumun ("Yeni Osmanlılar" diye tanınan genç aydınların varlığını sezmeye başladıkları Türk halkının) güçlenmiş olup olmadığı düşünülmezdi. Bir siyasal ekonomi plânlaması kavramından yoksun olan bir rejimin yöneticilerinin elinde borçlanma, devletin kapsamı ölçüsüne denk bir kalkınma aracı olamayacaktı.

Borçlanma maliyeciliği ile Batı desteği sağlama hariciyeciliği arasındaki bağın niteliğinin anlaşılmasından önce Tanzimat'ın eleştiri-

lere uğrayan tutumu, büyük devletler arası uzlaşma ve dengelemele-
rin ("concert" ya da "détant" durumlarının) her bozuluşunda, onla-
rın istediği reformları yerine getirme işinin devletin toprak bütünlü-
ğü sorununu yaratması oluyordu. Tanzimat hükümetleri 1841 de o za-
manki toprak bütünlüğü ile Avrupa Devletler Kümesine alınmış; 1856
Paris antlaşması ile de bu statüsü (hem dost hem düşman) devletler-
ce kabul edilerek bir kez daha pekinleştirilmiş sayılıyordu.

Gerçekte ise bu, "European Concert" diye bilinen genel "détant"ın
devamı koşuluna bağlı olduktan başka, aslında çatışık devletlerin (bir
cephesi İngiltere ile Fransa, karşı cephesi Rusya ile Avusturya) oldu-
ğu halde hepsinin istemekte birleştiği reformların yerine getirilmesi
koşuluna da bağlanmış bir üyelikti (aslında hiç biri Osmanlı devleti-
ni bir Avrupa devleti saymıyordu). Böyle bir devlet gerçekte Avrupa
devletlerinin vasiliği altına konmuş demektir. Ancak, reform isteyen
devletlerin istediklerinin gerçekleştirilmesi (Türk'ten gayri) halkla-
rın birer ulus olarak gelişip bağımsızlık istekleri, çatışık Avrupa dev-
letlerinin uzlaşabildiği bir bölme planı olmadığından Osmanlı devlet-
inin geleceği sallantıda kalıyor; uygulanabilen reformlar da bu sal-
lantılı durumu çözmekten uzak girişimler olmaktan öteye gidemiyor-
du.

*

Avrupa devletler dengesinde 1871 ile 1875 yılları arasında meyda-
na gelen önemli bir bozuluşun, Osmanlı devletinin borçların birikmesi
ile ilgili bir finansal bunalım dönemine raslaması çok önemli sonuç-
ları olan bir dönüm noktası oldu. 1875 de hem anapara, hem faizlerin
ödenmesinin durdurulmasından başka çıkar yol görülmediğinin açık-
lanması, o zamana değin devleti destekler görünen cephe ile ona kar-
şı olan cepheyi birbirine yaklaştırdı. Aralarında birçok anlaşmazlıklar
bulunan Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya devletleri, aralarındaki
anlaşmazlıkları bir yana bırakarak Osmanlı devletinin islahı sorunu-
nu kendi aralarında birlikte kararlaştırma düşüncesinde birleşmiş gö-
rünerek İstanbul'da uluslararası bir konferans toplanacağını bildirdi-
ler.

*

İşte, modern Türkiye zamanına miras kalan Anayasa sorunu,
1875-1876 yıllarına raslayan bu finansal ve diplomatik bunalım kar-
ması koşullar altında doğdu. Osmanlı devletinin kalkınması ve si-
yasal bağımsızlığın sağlanması için, hükümetin ve devlet başkanının
bir Esas (temel) kanuna bağlanması ve reformların böyle Esas-Kanu-
nu (Kanun-u Esasi'si) olan bir rejimin gereklerine göre yürütülmesi

görüşü, zaten daha önceden kimi genç yazarlar, kimi genç komutanlar ve kimi idareciler arasında yaygınlaşmaktaydı. Bunlar arasında gerçekleşen bir anlaşma ile, hiç bir kural tanımadan devlet işlerine karışan Padişah düşürülerek, yerine Kanun-u Esasi'ye bağlı devlet başkanlığı yapacağını vâdeden bir padişah seçildi. Avrupa devletleri kendi aralarında tartışırken, Osmanlı önderleri de nasıl bir anayasa olması gerektiği üzerinde tartışıyorlardı. Bu anayasa akımının tanınmış önderi haline gelen Midhat Paşa, uluslararası konferans gerçekleşmeden önce Kanun-u Esasi'nin yazılması bitirilir ve onların önüne anayasalı bir devlet olarak çıkılırsa devletin bağımsızlığı, finansal güvenirliliği sağlanacak, Avrupa uluslar birliği içindeki yeri yıkılmaktan kurtarılacak tezini savunuyor, kanunun biran önce bitirilmesini istiyordu. Kanun'un bu umulan etkiyi göstereceğini, İstanbul konferansında İngiltere delegesinin Osmanlı devletinin yanını tutmasını sağlayacağını o devletin o zamanki büyükelçisi de Mithat Paşaya temin ediyordu. Mithat Paşa durumu, yeni Padişaha yazdığı bir yazıda şöyle özetlemiştir :

“Bugünkü durumumuzun iki çıkar yolu vardır. Biri Avrupa devletlerine vâdedilen reformlar için Konferans toplanmadan önce Kanun-u Esasi'nin yapılışını bitirerek yayınlamak; diğeri, bu yapılmazsa onların kararlarını kabul ederek sonuna değin devletlerin vasiliği altında yaşama yolunu seçmek. Birincisi yapılmazsa, ikincisi ile karşılaşacağımız kesindir.”

İkinci olasılıktan kaçınma korkusu ile kanunun bitirilmesine hız verilip ilân edilmiş olması ne yabancı devlet delegelerinin toplanmasını, kendi aralarında uzlaşmalarını ve istedikleri reformların kendi gözetimleri altında uygulanmasını istemelerini önleyebildi, ne de anayasalı devleti malî iflâs sorumluluğundan kurtarabildi. Üstelik, Mustafa Kemal'in yıllarca sonra —Türk ulusunun siyasal bağımsızlığı savaşının önderi olduğu zaman— çözümlene zorunda kalacağı üç büyük sorun yarattı :

1. Yapılan anayasa, Osmanlı tarihi boyunca hiç bir teokratik niteliği olmayan Saltanat'a bir dinsel Hilâfet niteliği katarak ve bu iki niteliği kendinde birleştiren devlet başkanına kanun-üstü kutsallık katarak bir din-devleti olma yolunun yasal temelini atmış oluyordu. Ulus devleti kavramından o denli uzak bulunuluyordu ki, Avrupa devletlerine karşı bir önlem olacağı sanısı ile yapılan anayasaya devlet başkanının Halife olarak İslâmların din başkanı olduğu tam bir düşün-

cesizlik içinde konuyordu. Avrupa devletleri ailesi içinde yer alma savında olan Osmanlı devleti, kendi tarihinde çok-dinli, çok-uluslu ve zamanına göre bütün Avrupa devletlerinden üstün bir din özgürlüğü olan bir imparatorluk olarak tanınmasını kendi eliyle yıkarak, İslâm devleti olma iddiasıyla, görülmedik bir teokrasi yasası türü ile dünyanın karşısına çıkıyordu. Bu "saltanat-hilâfet" bileşimi yüzünden 1920 de Mustafa Kemal bir devlet hâini sayılacaktır.

2. Toplanan konferansın kararları, Midhat Paşa'nın korktuğu gibi ağır olmaları yüzünden kabul edilemeyince, ağır bir yenilgi ile sonuçlanan bir savaş 1878 de Berlin antlaşması ile kapanmış; devlet önleneceği umulan uluslararası kararlar doğrultusunda ağır koşullara bağlanmıştır. Bu koşullar 42 yıl sonra Osmanlı İmparatorluğunun "mezar taşı" olan Sèvres antlaşması biçiminde, ulusal bağımsızlık savaşı başında çarpışan Mustafa Kemal'in karşısına çıkacaktır. Devlet yönetiminde borçlanmak gibi kısacık adımların, uzun vâdede böyle büyük siyasal sonuçlar yaratmasının nasıl unutulmaz bir ders olması gerektiğini Mustafa Kemal'in o zamanki eylem ve sözleri tanıktır. "Ekonomik bağımsızlığı olmayan bir devlet yabancı uyduluğuna mahkûm olur" diyen odur.

III

Buraya değin anlatılanların bu iki sonucu ile üçüncü sonucu olan olay, Mustafa Kemal'in doğduğu yıla raslar. Bu üç sonucun, onun yetişmesi ve eğitimi üzerine olduğu kadar militer ve siyasal yaşamı üzerinde de uzun vâdeli etkileri olmuştur. 1881'in önemli olaylarının anlamlarını tanımak, Atatürk'ü anlamaya doğru atılacak ilk adımdır.

Sözünü edeceğimiz üçüncü sonuç şu :

Kanun-u Esasi "devrim"i ile bir demokratik rejim dönemi açacağı sanılırken, görülmedik bir teokrasi rejimi içinde, zamanın ilerici asker ve sivil kişilerine karşı bir savaş açılmış oldu. Halife-Sultan, Kanun-u Esasi'de pek göze çarpmayan bir tutarsızlık yüzünden, ruhanî ve cismanî güçlerini kullanan Abdül-Hamid, başka uydurma suçlularla Midhat Paşa'yı ölüme mahkûm ettirmiş; anayasanın yapılışında öncülük rolü olanları yine 1881 de başlayarak birer birer etkisizleştirilmiş oldu. Anayasalı çağdaş bir devlet olma amacı ile yapılan işin sonucu, uzun bir sıkıyönetim döneminin açılması oluyordu. Uygulanma olasılıkları henüz denenmemiş olan anayasa özlemi o denli kökleşmişti ki Abdül-Hamid ile Midhat Paşa, ve onunla birlik olan-

lar arasındaki asıl çatışıklığın soyut bir anayasa sorunu üzerine değil, aslında çağdaş dünyada yaşama olanağı bulunamayacak olan bir İslâm imparatorluğunu tutundurmak için geçerliği olacağına inanılan iki yöntemin tutumu üzerine olduğu unutulmuştur. İleride, yıllarca sonra bunu ilk kavrayan kişinin Mustafa Kemal olduğunu göreceğiz.

İmparatorluk birliğinin yaşaması için Mithat Paşa'nın uygulanmasını istediği yerel yönetimler fikri ("adem-i merkeziyet" yönetimi ilkesi) Kanun-u Esasî'de "tevsi-i mezuniyet" ve "tefrik-i vezâif" kuralı olarak 108'inci maddede bir köşeciğe sıkıştırılmıştı. Anayasal kuraların uygulanmasını bir halife-padişahın iradesine bağlayan bir Kanun-u Esasî'de bir "adem-i merkeziyet" yönetimi maddesi bulunması bir tutarsızlık ve çelişkidir. Bir teokratik rejimde o tür bir yönetim İslâm Birliği İmparatorluğunun parçalanmasını sonuçlandırarak bir ihanet sayılır. Abdül-Hamid kendi teokratik görüşüne uygun anayasa bulmuştu. Onu, parlamentoya dayanarak değil, bürokrasi, din ve ordu güçlerini elde ederek otuz yıldan fazla bir süre yürüttü.

Bu rejimin gerçekleştirdiği sıkıyönetim baskısı altında Kanun-u Esasî girişiminin çözümleyemediği mali iflâs bunalımını, öyle bir sorumsuzluk içinde çözümlendi ki, eyleminin "ihanet" boyutlarını Türk ulusu uzun süre görememiştir. Bu, 1881 yılında (şimdiki takvimimizde 21 Aralık 1881'de) çıkan ve "Muharrem Kararnamesi" adıyla tarihe geçen bir kararının "Düyun-u Umumiye" (Devlet Borçları) İdare-si adıyla tanınan bir yabancı sermaye korporasyonunu kurdurması olayıdır.

*

Mustafa Kemal, bu üç olay yılı içinde dünyaya gözlerini açmıştı. Yaşamının daha sonraki aşamalarında bunların ayrı sonuçları ile karşılaşacak ve onlara karşı gelecektir. Onu, en iyi, bu karşı gelişin niren-gi noktalarını tanımakla anlayabiliriz.

1881 de Osmanlı ülkeleri ve devleti Avrupa sermayesinin egemenliğinin ağının içine iyice girmiştir. Osmanlı borç hâmilleri (borç olarak verilen fonlara yatırılan para ve tahvil sahipleri), finansal korporasyonun kişiler olarak görülmeyen üyeleri olmakla beraber, Lausanne antlaşması tarihine değin onlar (düşman ya da dost olan) kendi devletlerinin desteğinden hiç bir zaman yoksun kalmamışlardır. Devletin uzun süre bu ağın içinde, fakat bağımsız devlet gibi görünmesinde halifelikten gelme hiç bir "keramet" yoktur. Yabancı sermaye, yatırımlar aşamasına da geçildikten sonra, kazandıklarından çok memnundu.

IV

Mustafa Kemal ve kuşağı o ağın içinde yetişecek; onu yırtarak hizmetine girdikleri ulusu boğulmaktan kurtarma ödevi ile karşılaştıklarını anladıkları güne değin bunalımlar içinde çalışacaklardır. Atatürk'ün yaşamını anlatan ve çoğu ölümünden sonraki "millî şeflik" dönemine geçiş koşulları altında yazılmış olan yazılar, Mustafa Kemal kuşağı içinde Atatürk'ün yetişmesini bir askerî okul, tâyinler, terfiler, rütbeler olayları içinde anlatırlar. Atatürk'ün kendi doğum tarihi olarak 19 Mayıs 1919'u gösterdiği zaman yaptığı "biyografik şaka"daki anlam inceliği, kendi kuşağını o tarihe değin gerçekten yaşamamış kişiler olarak gösterme duygusundan kaynaklanır.

Onun toplumsal kökeninin özelliklerinin, eğitimi, seçtiği meslekteki deneyimlerinden öğrendikleri ve olgunlaşan kişiliği ile ilişkili olan yanları bulunduğu açıktır. Yaşamının ilk koşulları ile o, Abdül-Hamid dönemi toplumunun önemli birimlerinin hemen hepsinden bağımsızlık içinde büyümüş kişi olarak belirir. Doğum yüzyılında kolayca işaretledebileceğimiz nirengi noktalarından biri budur. O zaman, belki, mutsuzluk sayılan, gerçekte bir mutluluk olan bir özellik! Ailece, servetçe, mensubiyetçe, ve din çevreleri gibi o dönemin geleneksel yuvalarına, onların tutucu değerlerine köle olmamış bir kişi oluş! Ta çocukluğundan başlar onun gelenek-karşıtı özgürlüğü. Yüzbinlerce Türk çocuğu, eğitimi boyunca kafası bir sarık içine sıkışmış bir hocadan dayak yiye yiye yetişmiş, başkasının karşısında boyun eğmeyi "fazilet" sanmıştır. Yalnız bir kezcik böyle bir eyleme uğramış olmak çocuk Mustafa için dayanılmaz bir küçültülme olmaya yetmiştir.

O, tek bağlanacağı ocağı kendi eliyle ve isteğiyle seçti. "Ordu" dediğimiz o ocakta da —sonradan tanınmış— yaşatlarından çok farklı yanlarla ayrılıyordu. Bu yanların toplamını "yerleşik geleneksellik yuvalarına karşıtlık" sözcüğünde tanımlayabiliriz. Türk ulusunun yazgısında adı "büyük" bilinen diğer üç kişiyi seçerek bir karşılaştırma yaparsak, söylemek istediğimizi belki daha somutlukla belirtmiş oluruz: Mustafa Kemal ne bir Midhat Paşa, ne bir Enver Paşa, ne de bir İsmet Paşa örneğine benzer. Bunların üçünden de yalnız görünüş bakımından ayrılmakla kalmaz; eylem ve görüşleriyle onlara karşıt olan bir "öz" ile de ayrılır. Ne aceleci, ne uyducu, ne düşücü, ne de kurntucu bir kişi özlüğü!

Uyulanlara boyun eğerek kolayca uyanlardan ayrılan karşıtlığının Abdül-Hamid döneminde olduğu kadar Meşrutiyet döneminde de onu çoğunluktan ayıran bir kişi yapması, üzerinde çok durulacak bir özelliktir. Onun bu özelliğini bencillik, diktatörlük, dinsizlik, hatta

gericilik ya da ahlâksızlık eğilimi sananlar olmuştur. 1919 ile 1920 arasında, Türk halkı için neleri getirmekte olduğunu gördüğümüz zaman, tek çıkar yolun hangisi olduğunu bütünü ile —ve düşünülebi-cek her sonucunu da göze alarak— görenin yalnız o olduğunu gördüğümüz zaman (gerçekten inanılması güç bir şey!) onun başkaldırıcı karşı-geliciliğinin “yapıcılık” yanının büyüklüğünü anlayacağız.

*

Tek bağlandığı ordu ocağı içinde bile o uzun süre karşıt-kişi kaldı. Tarih, hiç bir dönemde onu bize boynu-eğik kişi olarak göstermiyor. Abdül-Hamid döneminden önce ve onun döneminde yeni Osmanlı ordusu gelişimi için gelişmeler olmuştu. 1883 de Almanya'dan general Colmar von der Goltz gibi tanınmış bir askerî tarih ve eğitim hocası getirilmiş; askerî okulların modernleştirilmesi, askerî eğitim işlerinin düzenlenmesi, kurmaylık eğitimine önem kazandırılması işinde 14 yıl tutulmuştu. Onun klâsikleşmiş kitabındaki “Ulusal Silâhlı Güç” görüşünün, Abdül-Hamid rejimi ile uyuşamayan yanları olduğunu, generalin Osmanlı hizmeti ile ilgili yazılarında görürüz. Kendi ülkesine döndükten sonra o zamanki yönetimin ne denli “ulusal ordu” anlayışından uzak olduğunu anlatan yazılarından, o dönemin ordu-devlet-ekonomi öğeleri arasındaki dengesizliklerin ne boyutlarda olduğunu anlarız. Alman generalinin anlattığına göre, Padişah kendi ordusunun yetişmesinden ve güçlenmesinden korkardı. Korktuğu şey, subaylarının “adem-i merkeziyet”çi Mithat Paşa yanlısı olmaları değil; Mustafa Kemal kuşağında yetişecek olan kurmay subayların “ulusal ordu” kavramından —Namık Kemal okulu etkisi altında— “vatan” kavramına, oradan “halk” ve “halk egemenliği” sezişine varma olasılıkları idi. Halk, millet, hürriyet (özgürlük) sözcükleri genç Mustafa Kemal kuşağının kulağına ulaşmıştı. Yetişen gençler için bunların ne anlam taşıdığı gizli ilgi konusu olmaya başlamıştı. Von der Goltz'un yazdıklarına göre, o zamanki askerî güç, İmparatorluğun yalnız Türk olan halkının omuzlarına yüklendiği için, ulusal bir ordu değil, ulus zararına bir silâhlı güç durumuna sokulmuştu. Alman generalinin deyimi ile Türk, Osmanlı-İslâm devletine bir “kan vergisi” borcu olan bir bölgenin insanı olmuştu. İmparatorluğun öteki yerlerinin savunulması yükünü omuzlarında taşıyan Türk nüfus, o zaman bir millet sayılmaz; öteki “millet”lerin hizmetindeki neferler yığını gibi görülürdü. “Millet” sözcüğü Müslüman olmayan örgütlü “cemaat”lar için kullanılırdı.

Mustafa Kemal'in daha sonraki yaşamının bize söz götürmez açıklıkla gösterdiği gibi o, böyle bir ayırımı dayanan Osmanlı ocağına ya-

bancı kalmıştır. Osmanlılığa yabancılaştığı ölçüde askerî bir güç olarak bağıllık duyabileceği varlık "halk" olarak anılmaya başlayan yılınlar olmuştur. Bir devrimsel kararla Osmanlı'dan tüm kopma anı geldiği zaman "ben onun ekmeğini yedim" demek hiç aklına gelmemiştir. Aynı yolda olduklarını sandığı bir arkadaşının bu sözü söylediğini duyduğu zaman ne denli şaşıtığını gözlerimizin önünde canlandırabiliriz. Atatürk ekmeğini yiyerek yaşadığı halka olan borcunu, ölümüne değin çarpışarak ödemiştir.

*

Mustafa Kemal'in askeri eğitiminin sonlarına doğru, Osmanlı devletinin çökme ve dağılma dönemine kesinlikle girdiğini gösteren olaylar sıklaşmaya başlamıştı. Etnik separatist akımlar, terörcü anarşizm olayları, Müslüman bölgelerinde bile ayaklanmalar, Avrupa devletlerinin Kuzey Afrika, Balkanlar, Doğu Anadolu, Ege bölgesi, Suriye, Filistin, Arabistan ve Körfez şeyhlikleri gibi bölgelerde nüfuz alanları projeleri... Irak ve körfez bölgesinin geleceğin en önemli enerji bölgesi olacağını sezen Alman jeologlarının dolaşmalarından esinlenen bir vali (Ebubekir Hazım Tepeyran) merak ederek bu "petrol gölü"nden bir kaç şişe doldurarak Saray'a göndermişti. Bu pis münasebetsizliği bir daha işlerse görevinden atılacağı cevabını almış; petrol şişelerindeki pis kokulu madde aptesane kuburlarına boşaltılmıştı.

Mustafa Kemal, bu durumdaki devletin askeri ocağının eğitimi içinde kendi kişiliğinin doğrultusunda yetişti. Özellikleri ile daha o zamandan göze batan o, ağır ağır gelen büyük bir ekonomik ve siyasal yıkılışın olaylarından çok şey öğrenerek eğitimini bitirecektir.

IV

Mustafa Kemal yapısındaki bir gencin saydığımız koşulları görüp üzerlerinde düşünmemiş olmasına inanmak güçtür. Ne genç subaylık rütbesi, ne Meşrutiyet döneminin politik yükselme olasılıkları onu "halk," "millet," ve "ordu"yu Osmanlı egemenliğinden ayrı görme sezgisinin çekiciliğinden ayırabilmiştir. Meşrutiyet dönemi geldiğinde, orduyu hükümetten bağımsız görme eğilimi yüzünden gericilikle bile suçlandığını göreceğiz. Kamusal yaşamının ilk karşıtlık savaşını, içine kendi isteği ile girdiği ocağın sultan, halife, ya da komite bekçisi, bir yabancı devlet uyduluğu aracı yapılmasına karşı geldiğini tarihin yapraklarını çevirdikçe göreceğiz; eğer buraya kadarki gözlemlerimizin anlamlarını gereğince kavramışsak, ve de onu Atatürk olduktan

sonra türeyen bir anlayışla bir çeşit insan-dışı kutsallık niteliği içinde görmezsek.

Kimi kişiler onu, 1919 da İzmir'e yabancı bir devletin silâhlı güçlerini çıkarması olayı sırasında ortaya çıkıvermiş bir komutan, tesadüfen çıkmış bir savaşçı sanır. Mustafa Kemal'in o tarihe gelininceye değin ne gibi koşullar altında yetişmiş bir asker olduğunu tanımak ve anımsamak gereğini görmediğimiz sürece onu ya böyle tanımak, ya da "Aziz Ata" türü, (kendine mucize ya da keramet verilen) bir evliya dedesi gibi bakmak doğal olur.

Ancak, tarihte rol oynamış kişilerin büyüklüğünü tanıtmaya çalışanların abartma eğilimine düşmemeye çalışırken Mustafa Kemal'i oluşturan öğelerin, 1905 ile 1915 arasındaki yaşamının ilk nirengi noktaları olarak belirlediğini söylememiz bir abartı, nerdeyse bir uydurma sayılamaz. Bu noktalara Abdül-Hamid dönemi rejimine özgü olan yanlar ile, onların İttihatçılara da geçen uzantılarının çizgisi doğrultusunda bakarsak, bu gözlemin bir sanı ürünü değil, somut sorunlar karşısında beliren tepkilere dayanılarak ileri sürülebileceğini görürüz. Bu açıdan bakınca görülür ki Kemalizm, bu yanların her birine karşıtlık olarak başlamış; 1919 dan sonraki aşamada o yanlara karşı kesin bir savaş yönüne çevrilmiş; ancak ondan sonra bunların toplamının Kemalizm olduğu görülebilir olmuştur: Hilâfet-Saltanat rejimine; İslâm İttihadı (ve daha sonra) Turan Mefkûreciliğine dayanan ulusal temelden yoksun Osmanlı emperyalizmine; halksal bilinçten yoksun ubudiyetçi Osmanlı bürokrasisine; yabancı devlet uyduluğuna araç edilmek istenen bir kul ordusu politikacılığına karşıtlık... Bunlar 1919'un çok öncesinde Mustafa Kemal'in aynı zamanlardaki (ve bir aşamaya gelininceye değin anlaşılamayacak olan) savaşım hedefleriydi. Bizim için Mustafa Kemal bu karşıtlıkların toplamıdır.

*

Onun bu savaşımındaki ekseni doğal olarak onun anladığı ordu olmuştur. Nitekim ilk tartışılan karşıtlığı ordunun "politika"dan (eleştirilen ve düşürülen "hükümet" emrinden) ayrılması tezi üzerine olmuştur. Halk egemenliğine, ulus bağımsızlığına dayanmayan eski rejimden kalma vezirlerin yönelttiği Meşrutiyet hükümetlerinde eski kurallardan ayrılamamış olanlar arasında Mustafa Kemal'in o değerlerden yabancılaştırmış olmasının anlamını bilmeyenler arasında onun görüşünü gericilik sananlar olmuştur. Onun o zamanki görüşünün, bu konu üzerinde yazarların elinde "ordunun siyasetten ayrılması" sorununu biçiminde tanıtılması, sorunun gerçek niteliğini sonranın kuşaklarına yanlış yansıtmıştır. Mustafa Kemal, silâhlı güçlerle politik

güç arasında ilişki olmadığını sanacak kadar safdil değildi. Onun karşıt olduğu şey, çağdışı kalmış (anakronik) bir siyaset ve yönetime ordunun araç edilmesi, kaçınılmaz sonuç olarak ordu içine partizanlıklar sokulmasıdır. Sivil düşün alanında devrimci görüşün gelişmemiş olduğu bir ortamda orduya siyasetin girmesi bu demektir. Onun karşıtlığını eleştirenler için ordu, Türk milletinden kopmuş bir gücün (o güç yabancı bir devlet gücü bile olabilir) hizmetinde kullanılabilircekti. Mustafa Kemal için böyle olmadığını 1919 da bütün açıklığı ile göreceğiz. Onun tarihle olan bağları tarihin yaşatmadığı bağlantılardan kopmalar, çürümüş bağımlılıklardan özgürleşmeler süreci ile daima atbaşı gider. Diğer beliren bir nirengi noktası, Osmanlı ideolojisinin gereklerine karşıtlık gösterme eylemlerinde de kendini gösterir. Bunu saptamak, Atatürkçülüğün tarih süreci içinde gelişmiş bir tutum olarak görülmesi yolunda sağlanacak en büyük kazanç olacaktır.

Bunun en öğretici olaylar serisini, Abdül-Hamid rejiminin yıkılıp Meşrutiyet "devrim"i denen değişikliğin ertesinde 1914'e kadar gelen yıllarda görürüz. Bütün Mustafa Kemal biyografileri onun 21 yaşında Harp Akademisine geliş sırasında gençler arasında yeni fikirler beslendiğini, Abdül-Hamid dönemine karşı eleştiriler yapıldığını yazırlar. Ancak yönetimin nesine, güdülen hangi politikasına karşı olduklarını somut olarak belirtmezler. Konuyu "Hürriyet," "İstibdat," "Hafiyeler," "Kanun-u Esasi" edebiyatı içinde geçiştirirler. 1908'e doğru, hatta daha sonrasına geldiğimiz zaman görürüz ki gençlerin çoğu Abdül-Hamid dönemine özgü olan ideolojiden kopmuş kişiler olamamışlardır. Yalnız Mustafa Kemal ile onun etkisi altındaki bir iki arkadaşı (ve sonraları adlarını anımsattığı, sağ kalanlarına önemli yerler vererek borçluluğunu gösterdiği) asker ve sivil öğretmenlerinden oluşan beş on kişi bu teokrasi doğrultusundan ayrılış gösterir.

O zamanın gençleri, padişahlarının devletine "Hasta Adam" denildiğini duymuşlar; fakat bunun niçinini öğrenmiş olmaktan uzaktılar. Batı dünyasına karşı ya Hilafet-Müslümanlık ideolojisinin etkisi altında düşmanlık duyguları besleriz; ya da uygarlık araçları, topları, zırhlıları yüzünden aşırı hayranlık duyulur; şair ve edebiyatçı olan "ilerici" aydınlar arasında ona konfor, özgürlük ve güzellik dünyası gözüyle bakılırdı. Fakat borçları ödetme yönetiminin finansal işgali altındaki İslâm devleti olarak Hasta Adam rejiminin 30 yıla yakın yaşama mucizesi göstermesini, İslâmlığın Hıristiyanlık dünyası karşısındaki gücüne verenler çokluktaydı. Çok geniş bir alanın ekonomik kaynaklarının işletilmesi bir yabancı sermaye korporasyonunun eline ve-

rildikten sonra, kârlı yatırım alanlarına el atan yabancı sermayeye bütün kapılar açıldıktan sonra, kapitalist dünyanın zorunladığı üretim, iletişim, ticaret, dışsattım ve savunma gereksinimleri için zorunlu işleri bu borçlar yönetimi ile yabancı banka ve şirket yatırımları kurup yürütüyordu. Şatt-ul-Arap üzerinde buharlı gemi işletmekten İstanbul sokaklarında tramvay yürütmeye; Zonguldak'ta kömür, Ergani'de bakır çıkarmaktan liman kentlerine gerekli tesislere varıncaya kadar en önemli ve büyük kamu işlerini yabancı sermaye sağlıyordu. (Von der Goltz, Trablus/Libya'daki birliklerin pirincinin İtalya'dan alındığına değinmekten kendini alamamış).

Halife padişahlığının böyle bir alt yapının üstünde din, bürokrasi ve göğüsleri donanmış paşalardan oluşan bir halk-üstü yönetimi içindeki yaşamının, İslâmlığa özgü bir rejim türü olduğu inancı kafalara öyle yerleşmişti ki Mustafa Kemal'in yıllarca vargücüyle çarpışacağı düşlerden biri bu olacaktır. Onu, İslâmlığın buyruklarından biri sayan nice din adamı türeyecektir. Sonraları, bir ulus olarak var ya da yok olma durumu ile karşılaşıldığı günler gelince bile, saltanat-hilâfet olmadan da bir millet meclisi ve ona bir kanun yapılması sırası geldiğinde o inanç kafalardaki direncini halâ yitirmemiş bulunuyordu. Bu direncin bugün bile yaşamakta bulunduğunu görürsek Mustafa Kemal'in ne denli güçlerle çarpıştığını anlasak ta onun kapsamını anlatacak dili kolay bulamayız.

Böyle bir hastalıklı rejimin ekonomisinin ayrıntılarına ancak bir ekonomik tarih incelemesinde girebiliriz. Yalnız devlet-ordu-ekonomi arası ilişkiler açısından ondan çıkarılabilecek derslerin bir küçük parçasını örnek vermek için, kültürlü ve aydın düşünlü bir gözlemci olarak gördüğümüz Von der Goltz'un gözlemlerinde belirttiği bir görüşle, onun zamanındaki bir Osmanlı subayının yazdığı bir yapıtta kesinlikle ileri sürdüğü bir görüşü karşılaştırmakla yetineceğim. Generalin belirttiği nokta hilâfet-saltanat rejiminin politik gücü ile militer gücü arasındaki ekonomik dengesizliktir. İslâm devleti diye nitelendirilen rejimin, ona göre, finansal kaynakları ve teknik araçları ile ordusu ne İslâm ne de Osmanlı egemenliğini yaşatmağa yetecek ekonomik güçteydi. Güdülen ordu siyaseti, bir "ulusal intihar" siyasetinden başka bir şey olamıyordu. Bir Müslüman imparatorluğu tutundurmaya yarayacak bir ordu yetiştirmek, onun çekirdeği olan ulusu ve onun temeli olan ülkeyi yoketmeye doğru gitmek oluyordu. (General Anadolu'da yer yer köylerin yokoluşuna değinir. Biz, buna Anadolu'nun gittikçe bir Ermeni ve Rum ülkesi olmaya doğru gidiş olaylarını katabiliriz.)

Bu izlenimlerin Almanya'da yayınlandığı aynı yılda, İstanbul'da Osmanlı-Yunan Seferi adlı (Hicrî 1314) ve o zamanın askeri örgütleri üzerine değerli bilgiler veren kitabın yazarı Osman Senâî şunları yazıyordu :

“Bugün paranın ordu teşkilâtı ile harp üzerine olan tesiri eski zamanlar derecesinde değildir. Daha azdır, çünkü kuvve-i maliye ne kadar zayıf düşerse düşsün yine faiz usulleri ve istikraz yolları sayesinde bir hükümetin ihtiyacat-ı maliyesini bertaraf etmek mümkün olabilir.”

Halifeliğin Müslüman halkları da Osmanlı egemenliği altında tutma gücü olamayacağını yine aynı Alman generali belirtir. Daha onun zamanında Arap dünyasının önemli bölgeleri “nüfuz bölgeleri” olmuşlardı. Politik anlam ve yararlılığı su götürür ve hiç bir ekonomik yarar sağlamayan bir din devleti görünüşü Batı dünyasının gazetecilik ve diplomasi çevrelerinde bir “Pan-İslâm Tehlikesi” edebiyatı yaratıkça, Osmanlı aydınları da ciddi ciddi “İttihad-i İslâm” savunuculuğu yapıyorlardı. “Şair-i Azam” yani en büyük şair olarak bilinen Abdülhak Hâmid'in şu dizelerini okuyalım :

“Büyük küçük bizi tehdid eden hükümetler
O ittihadi tasavvur kılınca ra'sandır
Eğerçi o şimdi bir kuvve-i perişandır
Yarın feza-yi şeriatta toplanır elbet
Cihan görür o zaman bir cihan-ı zî-heybet!
O anda halkımız anlar bilâ akalliyet
Diyanet olduğunu bizce mahz-ı milliyet
Siyaset olduğunu saha-i şeriat
Hilâfet olduğunu r'es-i vâhid-i İslâm!

(Bize düşman büyük küçük devletler İslâm birliği düşünülünce titrerler. O güç bugün perişanlık içinde olsa da, yarın elbet Şeriat göklerinde toplanacaktır. O zaman bütün dünya onun ne görkemli bir dünya olduğunu görecektir. O zaman halkımız da eksiksiz, bizde ulusçuluğun dinden başka bir şey olmadığını anlayacak; Şeriat'ın siyaset olduğunu, İslâm'ın tek başkanının Halife olduğunu anlayacak!)

Bu dizeleri yazdıran ideoloji Abdül-Hamid döneminin rejimine özgülü olan görüştür. Yalnız, şunu anımsatayım : “Şair-i âzam”ın bu dizeleri Abdül-Hamid zamanında değil; Meşrutiyet döneminde yazılmıştı! Sözde bir devrim olmuştu; fakat devirdiği rejimin çürüklüğünün özü yine yaşıyordu. Kanun-u Esasî yürürlüğe konmuş, “devrim” yapan asker, sivil politikacılar bayram etmişlerdi. Devletin dinin İslâm

dini, başkanı olan sultanın halife olduğunu anayasal ilke olarak getiren bu kanun değil miydi?

VI

Böyle bir “devrim”in küçük rütbeli genç Mustafa Kemal’in düşündüklerinin, Meşrutiyet devrimcilerinin düşündüklerine ne denli aykırı olduğu konusu da yazarlarımızca aydınlığa kavuşturulamamıştır. Devrimcilerin çoğu halâ 1876 Tanzimat sonu ve Abdül-Hamid dönemi düşünüyüşünden kopmamış kişilerdi. Mustafa Kemal’in bunlara katılmayışının ipucunu İttihatçı komitesinden ayrı olarak kurduğu Vatan cemiyetinin adından da anlayabiliriz. Özlediği ne “İttihat”, ne de “İtilâf”dı. “Vatan”sız bir devlet, “ulus”suz bir ordu olamazdı. Olabilir miydi, sorusunu çözecek bir yanıt aramakta olduğu bellidir.

Bugün “vatan,” “özgürlük” gibi sözcükler demagoji edebiyatında bayatlaştırılmış sözcüklerdir. O zaman öyle değildi. Yasak, tehlikeli devrimcilik (yani ulusçuluk) sözcükleriydi. Tanımlamaya çalıştığımız türden bir rejimde “vatan,” “millet” sözcükleri ancak düşünün gizli köşelerinde saklanacak sözcüklerdi. Kendilerine gerçekleşme aranan düşler olarak inanılan sözcüklerdi. “Milliyetçilik” ve onun temeli “vatan,” bilinçlerden uzak, ya da “Hilâfet” ve “Şeriat” anlamlarında anlaşılacak sözcüklerdi. Nitekim ilk milliyetçilik akımı, gerçekte, milliyetçilik adıyla başlayamamıştır. Onun milliyetçilik ideolojisi olarak görünüşü ancak Padişah, Halife, Saray ve onların hükümetlerine karşı yabancılaşma eylemlerinin gözükmesinden sonra başlamıştır. Bu yabancılaşma içine girememiş olan İttihat ve Terakki, bu yüzden, tam milliyetçi olamamış; Osmanlılık (Tanzimat) + İslâmcılık (Abdül-Hamid) + Turancılık (gerçek “vatan” yerine “hayali” vatan kavramına kaçan Enver Paşacılık) karması bir MC olabilmıştır. Mustafa Kemal’in dilindeki “vatan” gibi sözcükler, askeri eğitimini bitirip görev aldığı zamandan sonraki düşündüklerini bize bildiren bir “şifre” gibidir. Mustafa Kemal’in Türkçesi bugün eskimıştır; fakat onun Türkçesi birçok şifrelerle doludur. Dilini iyice inceleyip bu şifreleri çözmesini bilirsek onun, Osmanlı sultanlığını, İslâm halifeliğini (ister merkeziyetçilikle, ister merkeziyetsizlikle olsun —ister Midhat Paşa ile ister Abdül-Hamid rejimi ile olsun ya da Meşrutiyet MC’si ile olsun) “ittihat” ya da “İtilâf” ile uzlaştırılacak milletler, kavimler, dinler mozayığını tutunduracak bir ordu politikası olanağını benimseyemediğini bize açıklarlar. Mustafa Kemal’in kişisel özelliğinin bir yanının, kafasındaki düşünceleri, sıraları gelinceye değin, sır olarak saklıyan kişi olduğunu

belirtmeyi bu yüzden buraya bıraktık. Daha sonraki dönemde bu özelliği daha sık görülecektir. Bir iki kez dilindeki şifreleri anlamamış kişiler karşısındaki hayretini kendisi de açıklamıştır!

Bugün bile yeterince anlaşılmamış olan gerçek şudur : devletin dininin İslâm dini, padişahın aynı zamanda İslâm halifesi olarak “din-ve- devlet” başkanı olması ilkesi Kanun-u Esasî'nin koyduğu, ne Osmanlı ne de İslâm geleneklerinden kaynaklanan yeni bir ilkeydi. (eski İslâm terimi ile bir “bid'at”dı). Din-devlet bileşimi rejiminin, bir sıkı merkeziyet yönetimi ile yürütülmesi zorunluluğu ise, yine o kanunun ilkelerinden biri olan merkeziyetsizlik yönetimi görüşüne aykırı düşer. Bu tutarsızlık, Kanun-u Esasî'nin hem yürürlükte görünmesi, hem de yürürlükte olmaması gibi bir durum yaratmıştı. Abdül-Hamid rejimindeki tek fark, Kanun-un bir parlamento ile değil Saray ve Bab-ı Âli'de çalışan komitelerle yürütülmekte olması farkıydı. Bu uygulama bütün kötülüklerin kaynağı sayılıyor, fakat onun kaynağının Kanun'un kendisinde olduğu görülmüyordu.

Bir devletin ekonomik işlemleri yönetim yasaları ile değil ekonomi kuralları ile biçimlenir. Bu ise XX. yüzyılın büyük ekonomi dünyası karşısında kalan halkların uluslaşma bilincinin gelişmesi ile oluyordu. İslâm halifeliği imparatorluğu gibi bir rejimi, büyük şairin “diyanet devleti” dediği bir rejimi tutundurmanın XX. yüzyıl eşliğinde olanağı bulunamayacağını çok az kişi görebiliyordu. Bunların başında, başka benzer çelişkileri de yutmayan Mustafa Kemal'i görürüz. Yıllarca sonra nice uğraşı ile gerçekleştirilen din-devlet ayırımı rejimi bunun ürünüdür.

Mustafa Kemal'in Meşrutiyet devrimcileri arasında kimi kişilerce gericilikle bile damgalanmasına yol açan siyaset-ordu arası ilişki sorununu da bu çağdışı durumların yarattığı sorunlarla ilgilidir. İttihatçılar onun siyaset-ordu görüşünü, Abdül-Hamid rejiminin orduyu Padişah emrinde, fakat hükümet dışında tutmasına benzetmişlerdi. O rejimin, devletle ilişkisiz tuttuğuna inandıkları orduyu kendileri kullanarak “devrim” saydıkları değişmeyi tutunduracaklardı. Ne var ki Abdül-Hamid rejiminde ordu siyaset dışı değil, o rejimin desteklerinden biriydi. Gerçekte, toplum dışı tutulan, Türk toplumundan sökülüp alınan bir kul ordusuydu. En yüksek kademelerindeki paşaların oluşturduğu “sui generis” bir militer aristokrasinin kişileri, rütbeleri, nişanları ve ünleri ile Abdül-Hamid'in rejiminin üç direğinden biri olmuştu. Mustafa Kemal'in anlayışında onlardan artakalan orduyu yeni çıkmış bir İttihatçı sivil-asker oligarşisinin emekçisi durumuna koymak hem ordu, hem siyasal parti gelişmeleri açısından zararlıydı. Ne

gerçek anlamıyla modern bir ulusal ordu yetiştirilebilirdi, ne de topluma inen devrimci bir parti gelişebilirdi. İçine siyasal partizanlık giren bir ordu, partizan komutanlar elinde halk veya devlet düşmanı bir güç bile olabilirdi. On yıl sonraki Halife Ordusu diye bilinen ordu da bir silâhlı güçtü; fakat ulusal bir güç denebilir miydi ona?

Meşrutiyet devriminde Mustafa Kemal'in etkinliği sürekli olarak arka plânda kaldı. Açılan siyaset kapılarından atlayarak yükselenlerden ayrıldı; ordu içindeki ödevlere yeni bir ruhla sarıldı. Bu çekingenliğinin ona başlıca üç yararı oldu: (1) daha yüksek kademelerdeki asker ve sivil kişileri etkileme; kamu işlerinde yer almış kişileri gözetleme, inceleme, tanıma ve numaralarını verme gibi (bunların içinde çok geçmeden padişah olan biri de olduğu bilinen bir şey) ileride kendisine yararlı olacak yetenekler kazanması. (2) Bir çok görüşlerden bellidir ki o, çok önemli bir yanı da bu dönemde öğrenmiştir : kendi temellerinde çürüklük olmadıkça bir devlet kendisinden daha da güçlü bile olsa, uygarlık dünyasındaki büyük devletlerden korkmaz; onlara karşı kendini savunmasını sağlayacak çok olanaklar vardır. Yalnız kendini, tutumları ve yapıları ile başka devletlerin sömürüsüne yem yapan devletler emperyalist güçlerin saldırı hedefi olur. (3) Osmanlı devleti bu anlamda bir büyük savaş ateşi içine sokulursa, bir komutanın tek yapabileceği şeyi yapmak : politikacıların açtığı yangın içinde ne kurtarılabilirse, ne başarılabilirse onu yapan bir itfaiye niferi gibi yangından yangına koşmak. Birinci Dünya Savaşı'ndan hem ulus ölçüsünde, hem uluslararası ölçüde tek başarılar kazanan bir komutan olarak çıkması, ona daha sonra başka türden bir savaşın vazgeçilmez önderi olmak olanağını, ününü ve şerefini sağlamıştır.

Meşrutiyet dönemi geldiğinde aydınlar ve politikacılar yine o "borçlanma ve yatırımlar için yabancı sermaye bekleme" politikası ile kalkınacağı inancı içindeydiler. Ulus olarak kalkınma kavramının yokluğu yüzünden ekonomik gerilik ve devlet maliye güçlüklerinin yeni Avrupa yardımı ile olacağını sanıyorlardı. Çok geçmeden taze para kapılarının kapalı olduğu, borç indirme, ödeme kolaylıkları gösterme yerine daha ileriye giden yeni özveriler istendiği görülmeye başladı. Başkentten başkente başvuran maliye nazırları veya İttihatçı paşaları kapıları kapalı buluyorlar ya da daha ağır isteklerle karşılaşıyorlardı.

Ne olmuştu? Osmanlı ülkelerinin paylaşılmasına girişilmemesini sağlayan baş nedenin ekonomik ve finansal faydalanmanın sürmesi olduğuna yukarıda değinmiştik. Ayrıca, paylaşmada uyuşamama olasılıkları da vardı. Şimdi durumda yeni gelişmeler oluyordu. İngiltere

dışişleri bakanı Lord Salisbury zamanında devletinin Kuveyt, Necd, Yemen, Asir, hatta Hicaz şeyh, emir ve şerifleri arasındaki bağlantıları tamamlanmıştı. Fransa dışişleri bakanı Hanotaux zamanında Osmanlı borçlarındaki alacak payı en yüksek olan devlet Fransa olmuştu. Bu devlet şimdi Düyun-u Umumiye yönetiminin yeteneklerinin daha artırılmasını istiyordu. Rusya Çarı İstanbul ve Doğu Anadolu üzerinde bu iki Batı devleti ile uzlaşma doğrultusunda idi. Bu devletler artık hacizleri altındaki yerleri kendi ellerine almak istiyorlar.

38 yıl önce, Midhat Paşa ve arkadaşlarının Kanun-u Esasî yaparak önleyeceklerini umdukları diplomatik ve militer kutuplaşmaya benzer bir zıtlaşma Avrupa'da yine başlamıştı. 1878 Berlin Kongresi ile sonuçlanan bir duruma benzer bir aşamaya gelinmiş gözüküyorsa da bu kez Berlin'de Bismarck değil, az yukarıda sözü geçen üç devletin hakından gelmeyi kafasına koymuş bir Wilhelm vardı ve bu Osmanlı devletinin son yazgısını elinde tutanların bel bağladıkları umut olmuştu. Bu kez Avrupa'daki kutuplaşma, zıtlaşan devletlerin kendi dünyalarında sahnelemeye hazırlandıkları büyük bir savaşta sonuçlanacak sanılıyordu. Batı uygarlığı Avrupa ortalarında boğazlaşıp intihar edecek; o zaman İslâm dünyası ile onu hükmü altına alan Batı arasında düzey farkı da kalmayacaktı. Kafası bu tür "cek" ve "cak"larla düşünmeye alışık olmayan Mustafa Kemal dışında ve ondan daha yüksek düzeylere yükselmiş olanlar arasında bu düzey-eşitliği ile de yetinmeyip Turan denen ve kimsenin yolunu bilmediği yerler de elde edilecekti.

Bugün bile nasıl olduğu bir sır sanılan bir dizi küçük olup-bitti ile İttihatçılığın MC hükümeti Avrupa devletlerine sanki :

—“Niye orada vuruşacaksınız; bizde yer çok, gelin kozunuzu bizim topraklarda paylaşın!” der gibi Avrupa'nın emperyalist savaş ateşini kendi üstüne çekti. Uyduluğu benimsenen devletin finansal gücü ile imparatorluk kurtarılacak, belki daha da büyütülecek sanılıyordu. Emperyalist çekişmenin en tartışmalı bölgesi olan Mısır-Basra körfezi arası bölgede saldırı ve karşı-saldırı savaşlarına yol açıldı, yine Türk ulusundan olan insanların oluşturduğu ordularla.

Avrupa'daki yabancı bir devlet genel kurmayının plânlarına uyularak girilen savaşımına tümüyle karşıt olan Mustafa Kemal, 7 yıl sonra Dumlupınar'da bitirdiği kendi anti-emperyalist ulusal bağımsızlık savaşımının ilk aşamasını Çanakkale'de kazandı. Hükümete, onun ordu ve savaş siyasetine karşı olan Mustafa Kemal, Osmanlı topraklarına taşınan Avrupa devletleri arası savaşın (bugün bile önemini bitirmemiş olan bir bölgede) onun doğu ve batı kanatlarının savunma-

sı için Almanya'dan Batı cephesi kurmay başkanlığından alınarak gönderilen ünlü Alman generalinin çizdiği savunma projesinin yürüme-yeceğini onun yüzüne karşı söylemekten çekinmedi, ve olaylar onu haklı çıkardı. Mustafa Kemal, bu davranışları ile, İslâm Birliği düşüne bir de Turan düşü kapısını açmanın Doğu ve Batı Anadolu için getireceği tehlike kapılarını tıkamış, hepsinin üstünde ulusal bağımsızlık yolunun hem olasılığını, hem de ona götürececek yolun hangi doğru yol olacağına inanışın, hiç değilse umutların, tohumlarını atmış oluyordu. Onun, adının bile halk arasında duyulmadığı bir aşamadaki bu eylemlerini, sadece bir komutanın askerlik kariyeri ile ilgili anekdotlar gibi anlatmak başarının ulusal ve stratejik anlamını karanlıkta bırakmakla kalmaz, bir büyük adamın sayısız eylemleri arasında şaşılacak bir tutarlılık ve bütünlük olduğu gerçeğini de kapalı bırakmış olur. Bu tür bölük-pörçükçü historiyoğrafilerin yol açtığı eksiklik uyguladığının geri tepmesi sonucu Mustafa Kemal Olayı tanrısal tesadüfler, peygambersel mucizeler, insan-üstü mistik kerametler türünden yüceltmelerle tanıtılmalara yol açar. Mustafa Kemal, Türk insanını dondurmaktan, doğratmadan, salgın pençesinde yığınla öldürtmeden, çok ağır sıkıntılara katlanma pahasına, korkunç bir realizmle kuvvetlerini gerilete gerilete, kendi bilinci ile geleceğin Türkiye'sinin sınırı olarak saptadığı yere kadar getirdi ve durdu.

Başkentte bu serüvenlerin önderleri, başlattıkları yangını durdurabilmek için başlarını yerden yere vuruyorlar; en büyük umutları olan ABD başkanından da bir kurtuluş yanıtı alamayınca sıvışmaya hazırlanıyorlardı. Bundan sonra, Mustafa Kemal'in halâ Osmanlı sultanlığı ve İslâm halifeliği oyununu sürdürecektir politikacılarla savaşımı başlayacaktır.

VII

Atatürk'ün yaşamını, tarihin olayları ile atbaşı izledikçe Kemalizm ilkelerinin tarihsel kaynaklarını onun henüz adının tanınmadığı aşamalarda bile seçmeye başlayabileceğimizi Meşrutiyet döneminde daha yakından gördük. Fakat Büyük Savaş yıllarında cephelerdeki başarılarından sonra bile Osmanlı başkentinde ona önem veren veya güven besleyen yoktu. İçlerine almaya cesaret eden politikacı çıkmadı. Ondan korkuyor olmalıydılar. Savaş yıllarında hem dost, hem düşman generalleri ve kimi devlet adamları onu daha iyi not etmişlerdi. Onun için 1919'un ilk yarısında adı ortaya çıkınca, bu çıkışın anlamını onlar daha çabuk kavradılar.

Savaş sonuna gelindiğinde yalnız Avrupa diplomasisinde değil, Osmanlı düşününde de tarih ve coğrafyada bir Türk varlığı olup olmadığı düşünülürken, var olabilecek olandan bir Mustafa Sabri rejimi mi, yoksa bir Mustafa Kemal doğrultusunda rejim mi doğacağı sorusunu kestirebilmek tarihin nirengi noktalarını iyi izleyenler için kolay olabilirdi. Ne var ki gözlere takılan ön-yargı gözlükleri bunları görmeyi çok güçleştirir. Bugün bile tarihsel koşullardan soyutlayarak Atatürk'e bakmakta olanların ilkeler tartışmalarında Atatürkçülüğün, bir tarihsel çözümler birikimi olduğunu bu aşamada olsun anlamaları gerekir.

Kemalizmin tarihsel koşullarla olan sıkı bağının, onu âdeta yürüyen bir tarih yapan özelliklerinin en çok görüneceği aşamaya şimdi geliyoruz : Osmanlı Hilâfet-Saltanat imparatorluğunun sonunun geldiği, onun halâ yaşadığına ve yaşayacağına halâ inanıldığı bir zamanda tersine gidişi ilk başlatan o olmuştur. Bunu kimseye açıklamadığını bilmiyor değiliz. Bunu nasıl yapabildiğini artık öğrenmiş olmalıyız. Bir süre akıl, mantık, uzlaşma yolları denedi. İnanılmaz bir soğuk kanlılıkla gerçek durumu tanıtmaya çalıştı. Kendinde olduğu gibi, ulusun da artık devletten koptuğunu anlatmaya çalıştı.

Çok geçmeden olumsuzluk ve kötümserlik içinde çıkar yol göremiyerek, 43 yıl önce Midhat Paşa'nın Abdül-Hamid'i uyarmak için gösterdiği ikinci olasılığı anımsayanların : "büyük bir devlet vasiliği altına sığınmaktan başka çıkar yol yoktur" formülü mantığa en uygun çözüm olarak görülmeye başlandı.

Mustafa Kemal'i onlardan ayıran yan, üçüncü bir yol bulunduğunu yetişmesindeki ilk sezislerinden başlayarak ordu görevlerindeki deneyleri ile öğrenmesi olmuştur. Bu, bir ulus devleti olarak egemenliğin kazanılması yolu olacaktı. Ya saltanat, ya hilâfet ne olacak? Mustafa Kemal'in buna verdiği yanıtın anlamı o denli açıktı ki, onu bir kaçamak yanıtı sananların ne denli aptallaştıklarını bize tanıtacak parlaklıktadır.

Ona güveni ve kararlılığı veren neydi? Kötümserlerin önerdiği gibi, büyük bir devletin vasiliği altına girmek gibi, rahat, kansız ve uygarlıkçı bir yükseltme yoluna girmek varken, sonu belirsiz bir savaşa atılmaya ne gerek vardı? Dünya politik gerçeklerini roman ya da tiyatro sananlar böyle düşünebilirdi belki, ama devletin içinde ve başında bulunan kişilerin de kendi rahatlıkları ya da mevkileri için böyle düşündüğünü öğrenmek, onun tabiatındaki karşıtlık yanını bütün sertliği ile ayaklandırdı. Osmanlı tahtında yeni oturmuş Padişahın mütakere konuşmasına gidecek başdelegeye : "Hilâfet makamı ile Sal-

tanat "makarrından başka ne istiyecek olurlarsa direnme" direktifi- ni vermişti.

En yüksek yerde oturan bu kişiden Mustafa Kemal'in ne denli tiksindiğini, sonraki olaylar boyunca öğrendikçe belki onun hakkın- daki yargılarındaki haklılığını görerek şaşıttığımız olacaktır; fakat o çok öncesinden Almanya'ya resmi bir ziyaret dolayısıyla gittiklerinde onu yakından tanımış ve numarasını vermişti. Verdiği yargıda yanıl- madığının bütün açıklığı ile doğrulandığı gün gelmişti.

Onun gibi kişileri, tuttukları yer neresi olursa olsun "sıradan" ki- şilerden ayıran işte bu tür anlayış yeteneğidir. Mustafa Kemal'in Vahdettin ile tanışması olayı, bana, hep Midhat Paşa'nın Abdül-Ha- mid ile tanışması olayı arasında bir karşılaştırma yapma merakını ve- rir. Zavallı Midhat kendi eliyle katilini tahta oturtmakta olduğunun (sadrizam Rüştü Paşa'nın uyarmalarına karşın) hiç farkına varma- mıştı. Halbuki Hilâfet mantosu Mustafa Kemal'e hiç bir korku ve aşı- ğılık aşılayamadı. Son padişah olacak adamın "kutsallık" numarala- rını yutmadıktan başka aldanan değil, aldatan oldu.

Fakat bu kadarı onun yapılan Mütakere antlaşmasının yalnız sa- tırlarını değil, satırlarının aralarındaki gizli amaçları anlamakta ve Osmanlı devletini nasıl bir çözüme bağlayacak olan düşman devlet adamlarının kafalarını okuyabilmekteki gücü yanında küçük başarı sa- yılabilir.

Tanzimat devletinin toprak bütünlüğünü garanti etmeyi bir za- manlar dış politikasının ilkelerinden biri yapmış olan Britanya dev- letini yürütenler, 1918 de savaşı kazanan cephenin önünde ve onların kaptanı durumundaydı. 1915-16 yıllarında bunlar Türkler üzerine Rusya, Fransa ve İtalya ile bir dizi gizli anlaşmalar imzalamışlar; Yu- nanlılar, Siyonistler, Ermeniler ve Araplar gibi "küçük"lere de yine birbirinden ayrı vaatlerde bulunmuşlardı. Eskiden üzerinde o denli du- yarlık ve kıskançlık gösterdikleri Boğazları ve İstanbul'u da Rusya'ya bağışlamışlardı. Savaşı kazandıktan sonra iki büyük müttefikin başın- dakiler ayrıntıları kendileri saptayacaklardı.

Fakat, Mustafa Kemal'in baş rolü oynamış olduğu Çanakkale za- ferinin (ki savaşın daha ilk yılında olmuştu) iki yıldan az bir zaman sonra Rusya'da Çarlık yönetimine karşı isyanları başlatmış olması, o zaman bu olayın, Batı müttefiklerinin Rusya'ya yardım yolunu kapa- mış olmasının, savaş sonrası üzerine yapacağı etki, Bolşeviklerin

gizli antlaşmaları yayınladıkları zaman bile kavranmış değildi. Bunu, Mustafa Kemal'in (belki?) daha o zamandan kavradığını tahmin edebiliriz. Bu yazıda bir iki kez yinelediğimiz gibi, o aldığı emre göre ve onun dışından başka şey düşünmeyen robot generallerden değildi. Giriştiği işlere bakarsak anlamak güç değil; o, kimsenin bilmediği üç şeyi daha sezmişti : (1) Rusya'daki devrimin patlak verışı, Batı müttefiklerinin savaş sonrası için saptadıkları amaçları gerçekleştirmeyi ikinci plâna atacaktı. Savaş sonrası dünya ve bu arada Osmanlı devletinin geleceği, komünizm tehlikesi düşünülerek düzenlenmeye çalışılacaktı. İmparatorluklardan koparılacak yerlerin halkları arasında ulusal bağımsızlık fikirlerinin gelişmesini önleyecek yeni bir sistem bulunmalıydı. (2) İki büyük ortak arasında tam anlaşma sağlanamadıktan başka her ikisinde Hariciye, Ordu, Donanma ve Sömürge otoriteleri ile politikacıları ve aydınları arasında Osmanlı devletinin, padişahının, halifesinin, başkentinin ne olacağı konusunda olduğu gibi Yunanlılar'a, Ermenilere'e, İtalyanlar'a, Araplar'a ve Siyonistler'e verilen sözlerde tutarlı kararlara varılamayacaktı. (3) Osmanlı başkentinde büyük devlet vasiliği altına girme yanlılarının göze kestirdiği ABD Başkanı'nın teklif edilecek "mandat" yükümünü, Türklerden ziyade Ermenileri uygarlaştırma yanlısı olan Amerikan Kongresi'nin kabul etmeyeceğini iki büyük müttefik önderleri de anlamışlardı. Yukarıda sözünü ettiğim gibi, komünizm tehlikesine karşı, savaş sonrası yaratılacak yeni devletlerin nasıl bir sisteme göre kurulması konusunu bu ABD başkanı ünlü 14 madde ve "mandat" doktrini ile çözümlenmiş olmakla beraber, İngiltere ve Fransa'nın, dünyayı istedikleri gibi paylaşma umutlarının önüne çıkmış yeni bir köstek olmuştu.

Atatürk üzerine yazılan biyografilerde farkedilmeyen bir yan da bu üç durum arasında (Türkiye açısından) bir zincirleme olduğudur. Mustafa Kemal'in ulusal bağımsızlık savaşı uğruna Rusya'daki yeni rejimle cephe birliği yapar gibi olması çok yadırganacak bir şey olacaktı. Buraya değin gördüğümüz kuşkulara, kötülöklere şimdi bir de bolşeviklik damgası yapıştırılacaktı. Atatürk için önemli olan şey Rusya'daki devrimin yalnız kirli çamaşırları ortaya dökmekle kalmayıp Türk düşmanı olan siyasal güçlerin önüne yeni engeller çıkarmış olması, hesaplarını karıştırmasıydı. Büyük düşmanlar korkulan "idam hükmü"nü veremiyorlardı.

Mondros'ta müttefikleri adına sudan ucuz bir mütakere koparan devlet niçin onun bile koşullarını çiğneyen eylemlere başvuruyordu? Osmanlı imparatorluğunun param parça edilmiş olduğunu kesinlikle görmenin güveni içinde olması gereken o devlet, neden boğazları işgal ettikten sonra "saltanat" ve "hilâfet" odağıdır diye işgal edilmeyece-

ğine şeref sözü verilen İstanbul'u işgali altına aldıktan başka denizden ve İran üstünden Karadeniz'i çeviriyor, ve neden Başkan Wilson ilkelere ile "Osmanlı devleti" olarak bir Türkiye'nin sağ bırakılacağı bilinirken öne sürülen Yunan orduları ile İzmir, Aydın, Bursa ve Edirne kent ve illeri zaptettiriliyordu? Bunlar Mustafa Kemal'in sorduğu, dikkatinden kaçmayan, fakat başkalarının üstünde durmadığı eylemlerdi. Daha ileri giderek, mütareke antlaşması'nın hemen ardından düşman tarafın çatışıklıklara, çatlamalara, kararsızlık ve şaşkınlıklara düşeceğini seziyor ve bunlardan faydalanma olanakları çıkabileceğini görüyordu. Bunları düşünebilmek büyük kapsamda bir jeopolitik sezgisi isteyen bir iştir. Fakat, tesadüf! Mustafa Kemal'in en usta olduğu yan da bu.

*

Düşman cephesi yanında o zaman ne gibi çekişmeler olduğunu, önceden düşünülenlerden farklı ne gibi sorunlar çıktığını, hangisini üstün tutmak gerektiğini saptama zorluklarının neler olduğunu, bunların hangi kaynaklardan geldiğini bugün bilim adamlarına açılmış arşiv belgelerinden ve başka yayınlardan biliyoruz. O zaman bunların hepsi zehir bir gizlilik içinde geçiyordu. Uzlaşmalara varıldıkça, varılan kararlar perde perde açıklanacaktı.

Örneğin "hilâfet" sorunu. Bu, Britanya'nın Hindistan sömürgesinde çıkan olaylar yüzünden çıkan bir sorun oluverdi. Bir "halife" gerekli olacaktı. Ama, onu nerede oturtmalı? Kim olmalı? Vahdettin halifeliğine boşuna güveniyordu. Kendisine dokunulmayacağını sanıyordu. Halife sorunu üzerine savaş kabinesi ile Hindistan sömürge idaresi arasında şiddetli bir çatışma çıktı. Lloyd George, Curzon, Montague gibi kişilerin görüşleri birbirine uymuyordu. Ya acaba Fransız ve ABD müttefikleri ne diyeceklerdi? Halife İstanbul'da mı tutulmalı yoksa (daha sonranın Sèvres antlaşmasında çizilen sınırlar içinde) bir yere mi sürülmeli? Yoksa, bir zamanların serüvenci ve yarı-kaçık İngiliz şair ve ajanı Blunt'ın yıllardan beri önerdiği gibi, Osmanlı soyunun elinden alarak Kureyiş soyuna vermeli ve Britanya himayesinde ruhanî bir Müslüman Papalığı mı kurulmalıydı? Bu, kendini kiral ilân eden Mekke şerifi olabilirdi. Ne var ki Hindistan'da Gandhi ile birlikte sömürge yönetimine karşı savaşan Müslüman Hint milliyetçileri, "kâfir"lere hizmet ettiği gerekçesiyle onun halifeliğini tanımayacaklardı. Halbuki, Hindistan'ı elde tutmaya yaramayacak bir halifeliğin ne değeri vardı? Kaldı ki bu şerifin büyük bir Arap imparatorluğu kurma düşlerinden huylanmış Siyonistler buna vargüçleri ile karşı koyacaklar, ABD üzerine de baskı yapacaklardı.

Bu seçeneklerin her biri Hindistan'dan başka diğer İslâm ülkelerinde ne gibi tepkiler yaratacağı? Fransız müttefikler de aynı kararsızlıklar içinde olduklarını bildiriyorlardı. Halifelik İstanbul'da kalsa (sultanlık Anadolu'ya sürülecek Osmanlı devleti topraklarına gönderilebilirdi; politik sömürü ve propaganda değeri olan halifelikti) ve orada bir "Constantinople State" kurulup mandaterliği ABD'ye verilse gibi bir fikre hem Britanya hem Fransa donanma otoriteleri karşı geliyorlar, oraya yarının en büyük deniz devletinin demir atmasını istemiyorlar; ayrıca Başkan Wilson böyle bir mandaterlik yükünü Kongre'ye kabul ettiremeyeceğini söylüyordu. Müttefik ileri gelenlerinden ya daha zeki, ya da daha atılğan bir adam olan Venizelos'un bu işlerin gereğine bakılmasının Yunanistan'a verilmesi teklifini de hiç biri ciddiye almaya cesaret edemiyorlardı. Neydi bu denli kararsızlıklar içine düşmelerinin nedenleri? Başlattıkları savaşın iki sonucu : komünizm ve ulusal bağımsızlık özelemleri!

Bu iki sonuç birbirine düşman olan iki tehlikeydi savaşı kazanan devletler için. İkinci tehlikeyi önlemenin, zararsızlandırmanın çaresini ABD başkanı ünlü "mandat" doktrini ile bulmuştu. Öteki tehlikeye, Britanya başbakanı "commonwealth" ülkelerine yaptığı bütün yardım çağrılarına olumsuz yanıtlar alması karşısında birşey yapılamıyordu. Yunanlılar ile Ermeniler Türkleri ezebilirlerse yakın doğu için Anadolu'nun batı yarısı ile doğu yarısı arasında yaratılacak Yunan ve Ermeni orduları yararlı olabilirdi.

Bu türden sorunlar üzerinde kararlara varılması için aylar, yıllar geçmeye başladı. Tek acele kararlaştırılan eylem, İzmir'e bir işgal ordusu çıkarılması olmuş; bu da karşı tarafın kararsızlık içinde bocaladığının kesin belgesi olmuştu. Başka yanlarda küçük ölçüde işgaller oldukça Atatürk artık tahminlerinde yanılmadığını görüyordu. Bu yazıda, ayrıntılarını anlatma olanağı bulunmayan bu bocalamalar sonunda, Mütakerenin üstünden iki yıla yakın bir zaman geçtikten sonra (Ağustos, 1920 de) Sèvres'de bir antlaşma çıkarılabildi ve bu, Atatürk'ün bütün tahminlerinin doğruluğunu kanıtladı. Ona özgü karışıklık ve direnç gücünü büsbütün keskinleştirdi. Atatürk'ün olgunlaşmış olan asker-devlet adamı-devrim önderi kişiliği artık bütün parlaklığı ile ortaya çıkacaktır. Onun bu üç özelliği şimdi bütünleşecek.

*

Osmanlı imparatorluğu topraklarının Türk egemenliği dışında bırakılmasını kendisi sakıncasız benimsemişti. Bu, Türk ulusundan gayri halkların ülkelerine karşı emperyalist bir düşünce beslemediğini gösterir. Terisine dönmüş, zararına bir imparatorluk kurtarılamazdı, uğ-

runa bir ulus ve bir vatan feda edilemezdi. Bugün kulaklara parlak söz etme gibi gelen bu gibi sözlere güçlük de olsa alışılacak, onların yerine geleceğin özgür ve birlik bir ulus toplumunun değişme ve kalkınma olanakları düşünölmeye başlanacaktı.

Ne var ki Mustafa Kemal o aşamalara geçmek için ilk devrim adımlarının atılması işinde, kendisi ile birlik sandığı kişilerin çıkardığı engellerle de karşılaşmıştır. İstila ordularına karşı, Hilâfet-Saltanat ordu ve hükümetine karşı ve bir de "geçmişe bağlı kalanlar" cephesine karşı üç yanlı savaş. İnanılması en güç olanı savaşın Osmanlı sultanlığını, İslâm Halifeliğini ve 1876 Kanun-u Esasî'sini kurtarmak için yapılmakta olduğuna inananların çokluğu ve bunların Mustafa Kemal doğrultusuna karşı girişimlere bile kalkışmalarıdır.

Atatürk'ün kendisi, ünlü Söylev'inde bunları birer birer geçerek daha insafli davranır; en çok üç amaç uğruna, yukarda tanımladığımız İttihatçılık MC'sinin Osmanlılık, İslâmcılık ve Turancılık düşler üzerine uyarmalar yapar. 1927 de 6 gün nefes tüketerek anlattığı öyküsü bu üç uyarıda toplanır, geleceğin kuşaklarına gerçekleştirme ödevi verdiği bambaşka bir amaç —bağımsız, eskiliklerden özgürleşmiş, çağ gereklerine göre kalkınmış— bir ulus oluşturma amacı vasiyet eder.

Mustafa Kemal'in, sonraları "Atatürk" olarak kazandığı ünün etkisi yüzünden onu büyük sayanlar olsun, ya da yalnız korku, dalkavukluk gibi şeylerle kendini onun yanlısı gibi gösterenler olsun o Söylev'i okusalar bile, eğer onda anlatılan savaşın hiç değilse 10 yıl öncesine varan ön-koşullarının bütünü içindeki tarihsel gelişimi öğrenmemişlerse, Söylev'de anlatılanları ya bir kutsal kitap âyetleri gibi anlamadan okurlar, ya da her şeye hükmedecek duruma gelmiş bir kişinin kendi keyfine göre düzenlediği bir öykü sanırlar; yaptığı uyarıları da bir peygamberin gökten geldiğine inanılan buyruklara inandığı kadarlıkla inanır gözüktürler.

Atatürk'ün yaşamı, bir yüzyılın yürüyüşünün öyküsüdür. Doğunun Yüzüncü Yıldönümünü, bu yüzyılın aşamalarının nirengi noktalarına göre onun yaşamını tanımakla kutlayacağız. O, yüzyıl süren bir tarihin dokusu içinde, öğrene öğrene yetişmiş, bize Atatürkçülük dediğimiz yolu bu öğrenişlerle açmıştır. Onu oluşturan ilkeler ne gökten inmiş buyruklar, ne de tarih karanlıklarına gömülecek kerametlerdir. Onlar, akıl, bilgi, cesaret, sevgi ve dürüstlüklerle kazanılmış, bir "büyük insan" mirasıdır.